

SEZGI VA IDROK NAZARIYALARI

Xalbayeva Gulnoza Arshidinovna

KDPI maktabgacha va boshlang'ich ta'lim kafedrası v/b dotsenti PhD

Xudoyorova Malika

Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti 1-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20303677>

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada sezgi va idrok tushunchalarining psixologik mohiyati, ularning inson bilish jarayonidagi o'rni hamda o'zaro bog'liqligi yoritilgan. Sezgi va idrokning asosiy xususiyatlari, turlari hamda psixologiya tarixida shakllangan asosiy nazariyalari tahlil qilingan. Xususan, assotsiativ, reflektor, gestalt, empirik va ratsionalistik nazariyalarning mazmuni, afzallik va kamchiliklari qiyosiy jihatdan ko'rib chiqilgan. Shuningdek, sezgi va idrokning inson tafakkuri, xotirasi va faoliyatidagi ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijasida sezgi va idrokning inson psixikasini anglashdagi muhim o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: sezgi, idrok, bilish jarayoni, psixologiya, assotsiativ nazariya, reflektor nazariya, gestalt nazariyasi, empirik nazariya, ratsionalistik nazariya, psixik jarayonlar, tafakkur, bilish faoliyati.

АННОТАЦИЯ: В данной статье рассматривается психологическая сущность понятий ощущения и восприятия, их роль в когнитивных процессах человека и их взаимосвязи. Анализируются основные характеристики, типы и основные теории ощущения и восприятия, сформировавшиеся в истории психологии. В частности, сравнительно рассматриваются содержание, преимущества и недостатки ассоциативной, рефлексивной, гештальт-теории, эмпирической и рационалистической теорий. Также обосновывается значение ощущения и восприятия в человеческом мышлении, памяти и деятельности. Результаты исследования показывают важную роль ощущения и восприятия в понимании человеческой психики.

Ключевые слова: ощущение, восприятие, когнитивный процесс, психология, ассоциативная теория, теория рефлексов, гештальт-теория, эмпирическая теория, рационалистическая теория, психические процессы, мышление, когнитивная деятельность.

ABSTRACT: This article discusses the psychological essence of the concepts of sensation and perception, their role in the human cognitive process, and their interrelationships. The main characteristics, types, and main theories of sensation and perception formed in the history of psychology are analyzed. In particular, the content, advantages, and disadvantages of associative, reflective, gestalt, empirical, and rationalistic theories are comparatively considered. The significance of sensation and perception in human thinking, memory, and activity is also substantiated. The research reveals the important role of sensation and perception in understanding the human psyche.

Keywords: sensation, perception, cognitive process, psychology, associative theory, reflective theory, gestalt theory, empirical theory, rationalistic theory, mental processes, thinking, cognitive activity.

KIRISH. Insonning tashqi olamni bilishi sezgi va idrok jarayonlari orqali amalga oshadi. Har bir inson atrof-muhitdagi voqea-hodisalarni, predmetlarni, tovushlarni, ranglarni va boshqa ta'sirlarni avvalo sezgi orqali qabul qiladi, keyinchalik esa ular idrok jarayonida yaxlit obraz sifatida

ongda aks etadi. Shu sababli sezgi va idrok psixologiya fanining eng muhim bilish jarayonlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonlar inson tafakkuri, xotirasi, diqqati hamda faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir.

Psixologiya tarixida sezgi va idrok masalalarini tushuntirishga oid turli nazariyalar shakllangan. Bu nazariyalar inson ruhiyati va bilish faoliyatining mohiyatini izohlashda muhim o'rin egallaydi. Sezgi va idrok nazariyalarining qiyosiy tahlili ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash, inson psixikasini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Sezgi — bu tashqi va ichki muhitdagi predmet hamda hodisalarning ayrim xususiyatlarini sezgi organlari orqali ongda aks ettirish jarayonidir. Masalan, yorug'likni ko'rish, tovushni eshitish, sovuq yoki issiqni his qilish sezgiga misol bo'ladi. Sezgi inson bilish jarayonining dastlabki bosqichi hisoblanadi. Sezgilar yordamida inson tashqi dunyo haqida dastlabki ma'lumotlarni oladi. Agar sezgi bo'lmasa, inson atrof-muhitni anglay olmaydi. Sezgining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: predmetning alohida belgilarini aks ettiradi, sezgi organlari orqali yuzaga keladi, bilishning boshlang'ich bosqichi hisoblanadi hamda fiziologik va psixologik asosga ega.

Sezgi turlariga ko'rish sezgisi, eshitish sezgisi, hid bilish sezgisi, ta'm bilish sezgisi, teri sezgilari hamda harakat va muvozanat sezgilari kiradi.

Idrok — bu predmet va hodisalarning sezgi organlariga bevosita ta'siri natijasida ularni yaxlit holda ongda aks ettirish jarayonidir. Sezgida predmetning faqat ayrim belgisi aks etsa, idrokda u to'liq va yaxlit obraz sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, inson olmani ko'rganida uning rangi, shakli va hidini alohida sezadi, ammo idrok jarayonida bu belgilar birlashib “olma” obrazi hosil qiladi.

Idrokning asosiy xususiyatlari shundan iboratki, u predmetni yaxlit holda aks ettiradi, tajriba va bilimga bog'liq bo'ladi, faol psixik jarayon hisoblanadi hamda sezgilar asosida shakllanadi.

Idrok turlariga fazoni idrok qilish, vaqtni idrok qilish, harakatni idrok qilish, predmetlarni idrok qilish va ijtimoiy idrok kiradi.

Psixologiya tarixida sezgining mohiyatini tushuntirishga qaratilgan bir nechta nazariyalar mavjud.

Assotsiativ nazariya vakillari sezgilar o'zaro bog'lanib, murakkab psixik hodisalarni yuzaga keltiradi deb hisoblashgan. Unga ko'ra, inson ongidagi barcha bilimlar oddiy sezgilarning birikishidan hosil bo'ladi. Bu nazariyaning afzalligi sezgilarning bog'lanishini tushuntirishidadir. Kamchiligi esa inson ongining faol tabiatini yetarlicha izohlamasligidir.

Reflektor nazariya rus fiziologi va psixologi Ivan Pavlov ishlari bilan bog'liq. Unga ko'ra, sezgi tashqi ta'sirlarga organizmning reflektor javobi hisoblanadi. Bu nazariyaning afzalligi sezgining fiziologik asoslarini tushuntirishidadir. Kamchiligi esa psixik jarayonlarning murakkab tomonlarini to'liq ochib bermasligidir.

Gestalt nazariyasi vakillari inson sezgilarni oddiy yig'indi sifatida emas, balki yaxlit tizim sifatida qabul qiladi deb ta'kidlaydi. Bu nazariyaning afzalligi inson psixikasining yaxlitlik xususiyatini ko'rsatishidadir. Kamchiligi esa fiziologik mexanizmlarni kamroq izohlashidadir.

Empirik nazariyaga ko'ra, idrok insonning tajribasi asosida shakllanadi. Inson ko'p marotaba duch kelgan predmetlarni tezroq va aniqroq idrok qiladi. Bu nazariyaning afzalligi tajribaning rolini yoritishidadir. Kamchiligi esa tug'ma omillarni yetarli darajada hisobga olmasligidir.

Ratsionalistik nazariya idrokning asosida inson aqli va tug'ma bilimlar yotadi deb hisoblaydi. Bu nazariyaga ko'ra, inson ayrim narsalarni tajribasiz ham anglay oladi. Uning afzalligi tug'ma qobiliyatlarning ahamiyatini ko'rsatishidadir. Kamchiligi esa tashqi muhit va tajriba ta'sirini kam baholashidadir.

Gestalt idrok nazariyasi idrokni yaxlit tizim sifatida tushuntiradi. Unga ko'ra, inson predmetlarni bo'laklarga ajratib emas, balki umumiy obraz sifatida qabul qiladi. Masalan, biror shaklning qismlari emas, balki butun ko'rinishi tezroq idrok qilinadi. Bu nazariyaning afzalligi idrokning yaxlitligini ochib berishidadir. Kamchiligi esa fiziologik asoslarni yetarli darajada tushuntirmasligidir.

Sezgi va idrok bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lsa-da, ular o'ziga xos farqlarga ega. Sezgi predmetlarning alohida belgilarini aks ettiradi, idrok esa ularni yaxlit holda ongda namoyon qiladi. Sezgi bilishning boshlang'ich bosqichi bo'lsa, idrok undan keyingi murakkab bosqich hisoblanadi.

Sezgi nazariyalari ko'proq fiziologik va oddiy psixik jarayonlarni tushuntirishga qaratilgan bo'lsa, idrok nazariyalari murakkab bilish faoliyatini izohlashga xizmat qiladi. Masalan, reflektor nazariya sezgining fiziologik mexanizmlarini asoslab bersa, Gestalt nazariyasi idrokning yaxlit xarakterini tushuntiradi.

Har ikkala jarayon insonning atrof-muhitni anglashida muhim o'rin tutadi. Ularni bir-biridan ajratib bo'lmaydi, chunki idrok sezgilersiz shakllanmaydi, sezgi esa idrok orqali mazmun kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, sezgi va idrok inson psixikasining asosiy bilish jarayonlari hisoblanadi. Sezgi tashqi muhitning alohida xususiyatlarini aks ettirsa, idrok ularni yaxlit holda ongda namoyon qiladi. Psixologiyada ushbu jarayonlarni tushuntirishga oid turli nazariyalar mavjud bo'lib, ular inson ruhiy faoliyatining turli jihatlarini ochib beradi. Sezgi va idrok nazariyalarining qiyosiy tahlili insonning bilish faoliyatini chuqurroq anglashga, psixologik jarayonlarning mohiyatini to'g'ri tushunishga hamda ta'lim-tarbiya jarayonida samarali foydalanishga yordam beradi. Bu mavzuni o'rganish nafaqat psixologiya fanida, balki pedagogika, tibbiyot va boshqa ijtimoiy fanlarda ham katta ahamiyatga ega.

References:

1. G'oziev E.G. Psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2002.
2. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2004.
3. Vohidov M.V. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2006.
4. Nishonova Z.T., Alimuhamedov S. Psixologiya tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2010
5. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2008.